

Vězeňská stráž v poválečném Československu

ROMAN JOHN

Sbor vězeňské stráže byl v českých zemích, respektive v habsburské monarchii, ustaven už před první světovou válkou. Měl vykonávat dozorcí a strážní službu v trestnicích a krajských soudních věznicích. K největší změně po vzniku samostatného státu došlo v důsledku postupného rušení vojenského střežení trestnic, takže povinnosti armády převzala na tomto poli vězeňská stráž.¹ V meziválečném období patřila Vězeňská stráž ČSR k respektované složce v rámci ozbrojených sborů. Dozorci byli v té době rozděleni na několik kategorií: pomocní dozorci, dozorci vězňů, dozorci vězňů podúředníci a vrchní dozorci. Z vrchních dozorců se rekrutovali inspektoři vězeňské stráže. Na ženských odděleních věznic sloužily ženské dozorkyně.² Po obsazení českých zemí hitlerovským Německem museli všichni státní zaměstnanci složit slib vůdci třetí říše, což však nebránilo mnohým statečným příslušníkům vězeňské stráže pomáhat uvězněným českým vlastencům nebo se přímo zapojit do odbojového hnutí. Někteří za tuto aktivitu zaplatili cenu nejvyšší.

OBDOBÍ 1945–1948

Po skončení druhé světové války bylo nanejvýš nutné, aby vězeňství opět začalo plnit své pravé poslání. Situaci však komplikoval fakt, že značná část osob zbavených svobody nepobývala v pevných věznicích, ale v zařízeních táborového typu. Personál těchto narychlo zřizovaných sběrných, internčních či pracovních táborů nebyl většinou pro úkoly jemu svěřené vyškolen a tomu odpovídalo i zacházení s internovanými osobami. Tvrdé podmínky panovaly zvláště ve sběr-

ných táborech pro německé obyvatelstvo.³ Také personál soudních věznic a trestních ústavů čelil po osvobození náporu nově příchozích vyšetřovanců a především prostorové podmínky ve vězeňských zařízeních byly neutěšené.

Zatímco dřívější policie a četnictvo zanikly po osvobození ustavením Sboru národní bezpečnosti, vězeňská stráž přešla do nových poměrů jako samostatná složka řízená příslušným odborem ministerstva spravedlnosti. Její postavení a působnost posléze nově upravil dekret prezidenta republiky č. 94 z roku 1945.⁴ Podle něho výkon

strážní a správní služby v soudních věznicích a trestních ústavech obstarával Sbor uniformované vězeňské stráže (SVS). Ve věznicích okresních soudů nadále sloužili soudní zřízenci, kteří byli zaměstnanci příslušného soudu, nikoli příslušníky SVS.

Brzy po osvobození začali dozorci usilovat o to, aby se jejich služební poměr upravil podobně jako u ozbrojených bezpečnostních sborů. O požadavcích zařadit vězeňskou stráž mezi celostátní ozbrojené sbory a úpravě jejich služebních podmínek a hmotného zabezpečení na úroveň SNB jednali

- 1 Např. vnější střežení trestnice v Plzni zajišťovala čs. armáda až do roku 1930. Srov. PALEČEK, Lukáš: Pamětní kniha plzeňské věznice z roku 1926. *Historická penologie*, 2010, roč. 8, č. 1, s. 3.
- 2 *Vězeňství v Československé republice*. Ministerstvo spravedlnosti, Praha 1930, s. 4–5.
- 3 Tato studie se zabývá převážně problematikou personálu soudních věznic a trestních ústavů a ponechává stranou zařízení táborového typu spravovaná od roku 1945 jinými resorty než ministerstvem spravedlnosti.
- 4 Dekret prezidenta republiky č. 94/1945 Sb., o úpravě některých otázek organizace a služebních a platových poměrů sboru uniformované vězeňské stráže. *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, ročník 1945, částka 44 z 23. 10. 1945.

zástupci ministerstva spravedlnosti s delegací závodních rad vězeňské stráže ve dnech 21.–22. 6. 1945. Už tehdy se uvažovalo o jejím začlenění do SNB, ale nakonec zvítězila druhá varianta, a to vyrovnání podmínek zvláštním předpisem.⁵ Novou úpravu organizace, služebních a platových poměrů sboru přineslo vládní nařízení č. 3/1947 Sb. Sbor vězeňské stráže v něm ještě nebyl definován jako vojensky organizovaný útvar; skládal se z úředníků vězeňské služby právní, správní, strážní a gázistů. Funkční označení podle tohoto nařízení se lišilo od předválečného a válečného období. S tradičním pojmenováním dozorce vězňů se v něm nesetkáváme. Každá krajská soudní věznice a trestní ústav disponovaly oddílem SVS. Nařízení stanovilo pro příslušníky SVS povinnost odborného školení a prokazování způsobilosti k výkonu služby. Platové poměry určovalo nařízení vlády analogicky k dosud platným předpisům pro četnictvo.⁶

Bolestivým místem našeho poválečného vězeňství se stal nedostatek kvalifikovaného personálu, který se projevoval zvláště v souvislosti se zvyšujícím se počtem vězňů. Na místa dozorců přicházeli mladí lidé, zejména z řad dělníků. Způsobilost pro výkon služby ve vězeňských zařízeních přitom nebyla posuzována tak pečlivě jako v době předválečné. To se samozřejmě týkalo i prověřování charakterových a morálních vlastností nových uchazečů. Špatné zkušenosti byly především s výpomocnými dozorci, kteří sice měli být využíváni jen ve výjimečných případech, avšak skutečnost byla poněkud jiná. Ministerské kontrolní orgány tehdy konstatovaly, že za normálních okolností by lidé po-

Příslušníci SVS plzeňské věznice v roce 1946

Foto: archiv Věznice Plzeň

rušující služební řady a dopouštějící se surovostí na vězňích nikdy nemohli obléknout uniformu vězeňského dozorce.⁷ Nicméně je nutno konstatovat, že na rozdíl od následujícího období se justiční orgány snažily těmto negativním jevům čelit. V atmosféře rozjitrěné nedávno skončeným válečným konfliktem to jistě nebyl jednoduchý úkol.

ÚNOR 1948 A SBOR VĚZEŇSKÉ STRÁŽE

Napětí mezi ministerstvem vnitra, ovládaným komunisty, a resortem spravedlnosti, řízeným národními socialisty, se před únorem 1948 netýkalo pouze způsobu retribuční, ale přeneslo se i do oblasti vězeňství. Komunistický tisk opakovaně obviňoval vedení některých trestních ústavů, že nadřazuje zrádcům a kolaborantům, kteří prý místo aby vykonávali trest,

tak se „rekreují“. Ačkoli se podobná tvrzení naprosto rozcházel se skutečností, stávala se záminkou k útokům na úředníky vězeňské správy známé svým nekomunistickým smýšlením. Převzetí moci KSČ znamenalo pro tyto lidi konec kariéry. Akční výbory prováděly, pochopitelně bez opory v zákoně, personální změny v trestních ústavech i soudních věznicích. Celkově po únoru 1948 v důsledku tzv. očisty sboru opustily řady SVS více než čtyři stovky příslušníků.⁸ K 30. 4. 1948 si v soudních věznicích v českých zemích odpykávalo svůj trest 21 589 vězňů, na něž připadalo 106 úředníků, 1568 gázistů a výpomocných sil SVS.⁹

Dne 22. 12. 1948 přijal parlament zákony č. 319/1948 Sb., o zlidověném soudnictví a č. 321/1948 Sb., o Sboru uniformované vězeňské stráže, který vymezil postavení a úkoly sboru v nových podmínkách. SVS byl v zákoně č. 321 charakterizován jako veřejný,

5 JANÁK, Dušan: *Kapitoly o československém vězeňství 1945–1955. Historické souvislosti, právní základy a politické aspekty*. Slezské zemské muzeum, Opava 2002, s. 83–84.

6 Vládní nařízení č. 3/1947 Sb., kterým se upravují některé otázky organizace a služební a platové poměry Sboru uniformované vězeňské stráže. *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, ročník 1947, částka 2 z 21. 1. 1947.

7 STANĚK, Tomáš: *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955*, Slezský ústav Slezského zemského muzea, Opava 2002, s. 83.

8 ŠÍPAL, Jiří: *Od včerejška k dnešku 1948–1965. Historie československého vězeňství*. In: *Zpravodaj SNV ČSR č. 2/1976*. Správa SNV ČSR, Praha 1976, s. 18.

9 STANĚK, Tomáš: *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955*, s. 85.

jednotně organizovaný sbor s působností na celém území státu. Jeho úkol spočíval ve správni a strážní službě při výkonu soudní a jiné vazby, vykonávané ve vězeňských ústavech, a v zajištění bezpečnosti a pořádku v justičních budovách. Jeho příslušníci podléhali vojenské soudní pravomoci. Norma stanovila i podmínky, které musí splňovat uchazeč o práci ve sboru. Musel to být:

- 1) čs. státní občan, státně spolehlivý, oddaný lidovědemokratickému zřízení, občansky bezúhonný,
- 2) ke službě způsobilý,
- 3) překročil 21 a nedosáhl 30 let věku,
- 4) vykonal prezenční vojenskou službu.

Důležitá byla pasáž, která určovala, že příslušníci SVS mají zákonem stanovená práva příslušníků Sboru národní bezpečnosti. Pro použití zbraně platily předpisy o použití zbraně příslušníky SNB.¹⁰

Organizačně byl sbor přizpůsoben krajskému zřízení. Oddílům SVS při věznicích krajských soudů podléhaly stanice SVS při věznicích okresních soudů. Velitel SVS byl podřízen přímo ministru spravedlnosti.¹¹

Zákon nově formuloval seznam funkcí v SVS. Vyjma úředníků správni a právní služby se skládal z podstráž-

mistrů, strážmistrů a inspektorů vězeňské stráže.¹²

Služební a platové poměry v SVS stanovil zákon č. 200/1949 Sb. a společně s dalšími vnitřními předpisy, které upravovaly činnost vězeňské stráže, završil přeměnu sboru ve vojensky organizovanou složku, skládající se ze strážmistrů a důstojníků.¹³

Ústředním řídicím orgánem vězeňství se namísto čtvrtého odboru ministerstva spravedlnosti stalo velitelství SVS v čele s plk. Milanem Klossem.¹⁴

Nová legislativa nepřinesla pouze odlišné organizační uspořádání SVS. Její dopad byl hlubší a spočíval především v oddělení soudní moci od vězeňství, které se stalo výlučně záležitostí exekutivy.

V souvislosti s aplikací zákonů č. 319/1948 Sb., a č. 321/1948 Sb., proběhla počátkem roku 1949 druhá vlna čistek uvnitř SVS. Do nově konstituovaného sboru nebyli ministrem spravedlnosti převedeni automaticky všichni, ale pouze tzv. politicky spolehliví. V řeči čísel to znamenalo, že do nového sboru nebylo převedeno 170 z celkem 1647 osob, tj. přibližně 10 procent. K 1. 2. 1949 měl SVS 1477 příslušníků. Úřední pramen nicméně přiznával skutečnost, že bylo nutno ponechat některé hospodářské odbor-

níky, přestože nevyhovují po stránce politické.¹⁵

Z údajů získaných z jednotlivých věznic vyplývá, že se nejednalo o masové čistky, ale o postupnou, etapovitou proměnu vězeňské stráže v jeden z poslušných nástrojů komunistické moci. Ostatně akutní nedostatek dozorců a strážných v tomto období pravděpodobně neumožňoval rychlejší obměnu.¹⁶

V první polovině roku 1949 došlo k celkovému snížení počtu zaměstnanců o 419 osob.¹⁷

Po tzv. očištění sboru chybělo v průběhu téhož roku do plánovaného stavu 2273 osob 711 příslušníků. Zatímco v době meziválečné republiky připadalo na jednoho člena vězeňské stráže osm odsouzených a obviněných, nyní toto číslo stoupl na čtrnáct. Údaje z dalších let však ukazují, že náborové akce přece jen přinášely své ovoce. Ke konci roku 1951 vykazoval SVS už 2866 příslušníků, z toho 308 žen. Devětasedmdesát procent z nich bylo členy KSČ.¹⁸

Tradiční poslání vězeňské stráže spočívalo v předválečné době v dozoru nad vězni umístěnými v pevných věznicích. Doba poválečná s sebou přinesla nebývalý rozmach pracovních oddílů dislokovaných většinou v blízkosti

10 Zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví; zákon č. 321/1948 Sb., o Sboru uniformované vězeňské stráže. *Sbírka zákonů republiky Československé*, ročník 1948, částka 109 z 31. 12. 1948.

11 *Archiv bezpečnostních složek* (dále jen ABS), fond (dále jen f.) Sekretariát ministra vnitra 1948–1959, I. díl (dále jen A 2/1), inventární jednotka (dále jen inv. j.) 1810, Informace pro zástupce ministra vnitra s. Pavla. K 1. 2. 1949 převzal SVS 153 věznic okresních soudů, které podle této informace vyžadovaly 350 příslušníků.

12 Zákon č. 321/1948 Sb.

13 Zákon č. 200/1949 Sb., o platových poměrech příslušníků ozbrojených sborů. *Sbírka zákonů republiky Československé*, ročník 1949, částka 59 z 11. 8. 1949.

14 JUDr. Milan Kloss (1920), v letech 1945–1946 vystudoval Právnickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně. Od května 1945 působil jako bezpečnostní referent MNV Kroměříž, od 2. 4. 1948 tajemník ministra spravedlnosti, od 31. 8. 1948 přednosta vězeňského odboru MS, v dubnu 1949 pověřen velením Sboru vězeňské stráže, 1. 9. 1949 převeden do služebního poměru v hodnosti pplk. SVS. Dne 29. 1. 1951 přešel k MNB, kde byl pověřen funkcí velitele útvaru SNB Hrad, od 1. 11. 1952 působil na legislativním oddělení ministerstva obrany. U MNO již zůstal a vykonával tam různé funkce převážně v legislativních a týlových složkách. Dne 31. 5. 1977 byl propuštěn ze služebního poměru. Srov. TOMEK, Prokop: *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989*. *Sešity ÚDV* č. 3. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha 2000, pozn. na s. 31.

15 ABS, f. A 2/1, inv. j. 1810, Informace pro zástupce ministra vnitra s. Pavla.

16 Přehled o počtech převedených v jednotlivých trestnicích a soudních věznicích viz HLADÍK, Ondřej: Únor 1948 a jeho dopad na Sbor uniformované vězeňské stráže. *Historická penologie*, 2011, roč. 9, č. 1, s. 10.

17 Tamtéž, s. 13.

18 ŠÍPAL, Jiří: *Od věrejška k dnešku 1948–1965. Historie československého vězeňství*, s. 13.

průmyslových závodů. Protože pracovní oddíly či útvary představovaly jakási odloučená pracoviště trestnic, jednotlivci sloužící v těchto útvarech náleželi ke kmenovým příslušníkům daného trestního ústavu. To samé platí i o službě na justičních statcích. Pracovními útvary sui generis se v poúnorové době staly vězeňské tábory v oblasti těžby uranu. V roce 1949 zřídily státní orgány velitelství stanice SVS Ostrov u Karlových Varů. Z hlediska ostraha lágrů panovala poněkud schizofrenní situace, neboť jejich vnější strážení a hlídání vězňů na pracovištích měli na starost příslušníci Sboru národní bezpečnosti, zatímco ostraha a zajištění režimu uvnitř táborů byly úkolem členů jednotky Sboru vězeňské stráže Ostrov. Mezi oběma složkami existovalo určité napětí a také kompetenční spory, které ukončilo převzetí stanice SVS Ostrov včetně personálu ministerstvem národní bezpečnosti, k němuž došlo k 1. 6. 1951. Tábory od tohoto data kompletně zabezpečoval speciálně vytvořený útvar SNB Jeřáb.¹⁹ Dodejme, že v témže roce naopak přešlo do pravomoci ministerstva spravedlnosti šest táborů nucených prací jako tzv. přechodná nápravná zařízení, ale to již bylo v době postupné likvidace těchto zařízení, nechvalně proslulých tím, že skuteční či domnělí nepřátelé režimu sem přicházeli bez soudního rozhodnutí.

Od počátku 50. let se začalo připravovat sloučení vězeňství v rámci jednoho resortu. Představovalo to největší systémový zásah v této oblasti za celé období do roku 1989. Součástí procesu, který si ještě popíšeme, se stalo rušení soudních věznic, které fungovaly v našich zemích od poloviny 19. století. Do této etapy trvajících několik let spadají i další změny, jako je již zmíněné rušení táborů nuceně

Propagandistická akce pro příslušníky SNZ MV, Plzeň-Bory, 1960 Foto: archiv Věznice Plzeň

práce a justičních statků nebo výrazná redukce počtu vězeňských pracovních útvarů zřizovaných přímo u výrobních závodů. Strážení z hlediska režimu méně nebezpečných pachatelů, umístěných na tato venkovní pracoviště, zde většinou zajišťovala nikoli SVS, ale závodní stráž. Z těchto pracovních útvarů vězněné osoby často utíkaly, a to především v prvních poválečných letech.

Ještě než přejdeme ke sloučení vězeňství, připomeňme alespoň stručně změnu, k níž došlo v oblasti vzdělávání vězeňského personálu. Nový systém odborné přípravy spatřil světlo světa v roce 1949. Základní výcvik sestával z tříměsíčního kurzu, pro výkon velitelských funkcí se zřizoval speciální kurz. Nedílnou součástí výcviku nově přijímaných i dělesloužících členů sboru tvořilo kromě vojenské a služební přípravy rovněž politické školení.²⁰ V souladu s tzv. teorií zostřování třídního boje bylo příslušníkům ozbrojených složek při těchto školeních vštěpováno,

že „protistátní“ vězni představují pro společnost mnohem větší nebezpečí než kriminální delikventi. To se pochopitelně neblaze projevovalo v zacházení s touto skupinou vězněných osob.

Od roku 1949 působili v řadách SVS osvětoví instruktoři. Jejich úkol spočíval v ideologickém působení na odsouzené, které mělo převážně formu přednášek. Jednalo se maximálně o jednoho až dva jedince v každé věznici, kteří se s dosti nevalnými výsledky, soudě podle vzpomínek politických vězňů, věnovali agitační činnosti. Později došlo k oddělení úseku výchovy a ostraha a k vytvoření kategorie referentů výchovy, kteří měli na starost přidělený kolektiv odsouzených.

SJEDNOCENÍ VĚZEŇSTVÍ A PŘÍSLUŠNÍCI SVS

K 1. 9. 1952 se vězeňství, do té doby roztržštěné mezi několik resortů, sloučilo v rámci ministerstva národní

19 Národní archiv, f. Správa Sboru nápravné výchovy (S SNV) – neuspořádáno, karton 5, Vězeňství před rokem 1945 a nyní, s. 38–39. BURSÍK, Tomáš: *Přišli jsme na svět proto, aby nás pronásledovali. Trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949–1961*. ÚSTR, Praha 2009, s. 57–60.

20 KÝR, Aleš – KAFKOVÁ, Alena: Proměny odborné přípravy vězeňského personálu. *Historická penologie*, 2010, roč. 8, č. 2, s. 7–8. V roce 1954 zřídily stranické orgány na Správě nápravných zařízení politické oddělení současně s funkcí zástupce pro věci k prohloubení politického působení mezi příslušníky.

bezpečnosti. Uvedený krok měl podle dobových pramenů vytvořit podmínky, aby vězeňství plnilo své funkce v oblasti zajištění bezpečnosti věznění, převýchovy a využití vězňů ve výrobě.²¹ Příslušníci dosavadního Sboru vězeňské stráže byli na základě § 51 zákona č. 66/1952 Sb., převedeni do Sboru národní bezpečnosti.²² Vznikl nový ústřední orgán – Správa nápravných zařízení ministerstva národní bezpečnosti (SNZ). Během září a října 1952 se uskutečnila organizační přestavba dosavadních krajských velitelství, oddílů a stanic SVS na krajská oddělení nápravných zařízení, útvary nápravných zařízení (ÚNZ) a zvláštní útvary nápravných zařízení.²³ Náčelníkem SNZ MNB se stal plk. JUDr. Oldřich Mejdr²⁴, dosavadní velitel SVS.

Současně se sjednocením vězeňství probíhala unifikace výstroje a výzbroje ozbrojených složek. V roce 1951 byl vydán nový Stejnokrojový předpis příslušníků SVS, který znamenal přestrojení z uniforem modrozelené barvy na khaki s fialovými nárameníky. Výstrojná specifika odlišující SVS od ostatních ozbrojených sborů tak postupně mizela.²⁵ Pro zvýšení bezpečnosti všech útvarů bylo vydány směrnice k zavedení jednotného systému strážní služby a v roce 1953 vznikla eskortní služba. Změn v organizační struktuře a činnosti SVS proběhlo v této době skutečně mnoho. V neposlední řadě uveďme nové funkční označení vězeňského sboru,

neboť hodnostní stupnice přijatá brzy po únoru 1948 již v čase sjednocení vězeňství neplatila. Nahradilo ji vojenské označování hodností, které byly rozděleny na poddůstojnické (strážmistr SVS, štábní strážmistr a vrchní strážmistr SVS) a důstojnické (podporučík SVS, poručík SVS, nadporučík SVS, kapitán SVS, štábní kapitán SVS, major SVS, podplukovník SVS a plukovník SVS). Tato kategorizace se v podstatě používala i v následujících desetiletích, přirozeně bez označení SVS.

Rušení malých, mnohdy nevyhovujících věznic v souvislosti s novou organizační strukturou čs. vězeňství zdůvodňovaly státní orgány mimo jiné nutností větší hospodárnosti. Dne 5. 1. 1954 schválil politický sekretariát ÚV KSČ usnesení o uzavření 150 malých věznic převážně v okresních městech. Ve více než polovině z nich zůstávalo méně než deset vězňů. Jednalo se většinou o vyšetřovance. Službu zde vykonávali v průměru dva až tři příslušníci, a to i v případě, že ve věznici byl umístěn jediný vězeň. Přitom se SNZ potýkala s nedostatkem personálu ve velkých věznicích. Roční finanční náklady na provoz zařízení pouze s několika celami se nutně jevily jako příliš vysoké.²⁶ S postupným zanikáním pracovních útvarů dislokovaných hlavně při průmyslových podnicích klesal i význam závodní stráže, která na mnoha místech v poválečném období suplovala roli příslušníků SVS. Usnesení Kolegia ministra

vnitřní z 9. 6. 1955 sice navrhlo nahradit tyto stráže v NPT příslušníky MV, ale jak dále konstatuje oficiální zpráva, kvůli neplnění plánu nábory nových příslušníků nebyla tato místa dosud obsazena.²⁷ V menší míře, než tomu bylo v této době, využívala vězeňská správa závodní stráž až do roku 1989.

Od 1. 10. 1953 bylo vězeňství v kompetenci ministerstva vnitra, jež převzalo veškerou agendu za zrušené ministerstvo národní bezpečnosti. Na základě usnesení politbyra ÚV KSČ zřídil ministr Rudolf Barák od 1. 3. 1954 Správu nápravných zařízení MV jako samostatnou organizační jednotku bezprostředně podřízenou ministru vnitra a jeho náměstkům. Dne 15. 3. 1954 vydal Organizační statut SNZ MV. Na jeho zpracování se podílel sovětský poradce Ponomarenko, který na správě působil od listopadu 1953.²⁸

Další Statut SNZ, vydaný v roce 1958, vyjmenovával jednotlivé odbory a oddělení: odbor agenturně operativní, pro výchovu odsouzených, pro organizování pracovního využití odsouzených, samostatné oddělení ostrahy, oddělení ústřední evidence vězňů, vnitřní oddělení – inspekční skupina, dispečer, kádrový pracovník a mobilizační pracovník.²⁹

Od počátku 60. let 20. století postupně zanikají krajská oddělení nápravných zařízení, takže věznice jsou řízeny pouze Správou nápravných zařízení. Dvojkolejně řízení z úrovně krajů i pražské správy, zavedené

21 ABS, f. A 2/1, inv. j. 385, Přestavba čs. vězeňství.

22 Zákon č. 66/1952 Sb., o organizaci soudů. *Sbírka zákonů republiky Československé*, ročník 1952, částka 35 z 18. 11. 1952.

23 ABS, f. A 2/1, inv. j. 105, Schůze kolegia 18. 12. 1952 – Zpráva o sloučení vězeňství.

24 JUDr. Oldřich Mejdr (1922–1986), původním povoláním obchodní příručí, členem KSČ se stal v roce 1945, 1948–1949 absolvoval jednoroční studium Právnické školy pracujících. Dne 1. 4. 1950 byl jmenován krajským prokurátorem v Liberci, v letech 1950–1952 dálkově vystudoval Právnickou fakultu UK. Dne 1. 6. 1951 byl rozhodnutím politického sekretariátu ÚV KSČ ustanoven velitelem SVS ministerstva spravedlnosti v hodnosti pplk., 25. 2. 1952 povýšen do hodnosti plk. a dne 1. 1. 1953 ustanoven náčelníkem SNZ, od r. 1965 SNV. Po delimitaci vězeňství k MS byl přemístěn na hlavní správu VB, v letech 1969–1977 byl náčelníkem Střední odborné školy MV ve Víněři a ve Svatém Janu pod Skalou. Do starobního důchodu odešel v roce 1982. Viz TOMEK, Prokop: *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989*, pozn. na s. 31.

25 NEJEDLÝ, Josef: *Vybrané stejnokrojové doplňky českého vězeňství. Od konce II. světové války do dnešních dnů na obou stranách mříží*. Vězeňská služba ČR, Praha 2003, s. 11.

26 ABS, f. A 2/1, inv. j. 576, Uzavření malých věznic.

27 Tamtéž, inv. j. 934, Zpráva SNZ o plnění usnesení za rok 1955.

28 KAFKOVÁ, Alena: Cesta ke vzniku generálního ředitelství VS ČR 1865–1965. *Historická penologie*, 2010, roč. 8, č. 1, s. 18.

29 Tamtéž, s. 22.

v roce 1956, se ukázalo jako málo efektivní a z pohledu krajů formální. Náčelník krajské správy MV ovšem zůstal vůči vedení jednotlivých NPT a věznic starším náčelníkem s nařizovací pravomocí v otázkách agenturně operativní práce, vyšetřování obviněných a v případech mimořádných událostí z hlediska a potřeb kraje.³⁰

Značné množství odsouzených s sebou přinášelo zvýšené nároky na početní stavy vězeňského personálu. Situace nebyla uspokojivá ani několik let po sloučení vězeňství. K 15. 5. 1958 vykonávalo službu v nápravných zařízeních 4058 příslušníků, z toho 211 žen a 7 občanských zaměstnanců. Do plánovaného stavu chybělo 321 příslušníků. Velká obměna, ke které došlo u ozbrojených složek ve 40. letech 20. století, se promítla do údaje, že ze čtyř tisíc příslušníků jich sloužilo v době předválečné Čs. republiky pouze 280, a to ještě na méně exponovaných pozicích. Vedoucí funkce byly obsazovány lidmi dělnického původu, ostatně takoví ve sboru převažovali.³¹ Plánovaný stav příslušníků se podařilo z větší části naplnit, alespoň pokud můžeme konstatovat na základě dochovaných pramenů, až v polovině 60. let.

Existence řady odloučených pracovních útvarů využívajících práci vězňů vedla k tomu, že do ostrahy vězňů byla zapojena vedle zmiňované závodní stráže také Vnitřní stráž ministerstva vnitra. Její příslušníci střežili určené objekty a současně vykonávali prezenční vojenskou službu.³²

VZNIK SBORU NÁPRAVNÉ VÝCHOVY

Reformy, které probíhaly v oblasti vězeňství přibližně od počátku 60. let, směřovaly, byť nesměle, k většímu

Věznice Opava, v níž byl v letech 1953–1960 Technický ústav vězňů, později Technický ústav nápravných zařízení (TUNZ). Odsouzení odborníci ze strojírenského, stavebního a elektrotechnického průmyslu a se znalostí cizích jazyků zde pracovali pro různé národní podniky. Foto: ČTK

důrazu na preventivní složku výkonu trestu. Současně dochází k postupnému zmírňování třídní klasifikace odsouzených, k nové profilaci vězeňských zařízení a rovněž k modernějšímu definování role vězeňského personálu. Konstituování Sboru nápravné výchovy (SNV) proběhlo v kontextu těchto skutečností.

SNV byl zřízen Rozkazem ministra vnitra č. 23/1965 jako ozbrojený sbor podřízený jmenovanému ministroví. Měl plnit úkoly na základě zákona č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu, který stanovil, že nápravně výchovnou činnost, ostrahu a správu v NVÚ a věznicích vykonává Sbor nápravné výchovy. Podrobnosti a organizaci sboru měl určit ministr vnitra.³³ Vězeňští dozor-

ci a strážní se vyčlenili z rámce Sboru národní bezpečnosti s tím, že jejich služební poměr a materiální a finanční zabezpečení nadále vycházely z předpisů platných pro SNB. V rozsahu své pravomoci měli právní postavení příslušníků bezpečnosti. V praxi to znamenalo, že mohli vykonat osobní prohlídku, použít obušek a pouta a také byli oprávněni k použití střelné zbraně v případech, které vyjmenovával zákon o SNB.

Současně se vznikem Sboru nápravné výchovy byl zřízen ústřední řídicí orgán Správa NVÚ a věznic. Od této doby až do konce komunistické éry se objekty určené pro výkon trestu nazývaly Nápravně výchovnými ústavami, zatímco pro účely vazby sloužily věznice. K 1. 12. 1966 byl název Správa NVÚ

30 ABS, Sekretariát ministra vnitra 1960–1965, II. díl (A 2/2), inv. j. 1145, Kolegium MV – Návrh na změnu v organizaci a řízení nápravných zařízení MV.

31 ABS, f. A 2/1, inv. j. 1250, Nápravná zařízení MV – činnost.

32 Vnitřní stráž MV byla ustavena v roce 1952. Mezi její hlavní úkoly patřila ostraha a střežení důležitých průmyslových závodů a objektů zvláštní důležitosti, jako byly železniční objekty, sídlo prezidenta a vládní budovy, vysilače, dále vnější střežení pracovišť odsouzených osob, účast na stíhání a pátrání po uprchlých odsouzených, účast na stíhání protistátních aktivit aj. K jejímu zrušení došlo v roce 1966.

33 Zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody. *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, ročník 1965, částka 30

a věznic nahrazen označením Správa Sboru nápravné výchovy. Organizační strukturu SNV dále tvořily nápravně výchovné ústavy, nápravně výchovné ústavy pro mladistvé, věznice, ústřední eskortní středisko a Výzkumný ústav, v dubnu 1967 transformovaný na Výzkumný ústav penologický. Na konci roku 1966 sloužilo ve sboru 4540 příslušníků, což bylo o 150 méně, než předpokládal systemizovaný stav.³⁴

Ještě koncem 50. let nedisponovala Správa nápravných zařízení ani jedním pedagogicky kvalifikovaným odborníkem pro práci s vězni. Od kulturně osvětových pracovníků se vzdělání tohoto druhu nevyžadovalo. Zákon o výkonu trestu z roku 1965 znamenal z hlediska vězeňského personálu počátek zřetelného posilování odborné složky. Kromě vychovatelů se v našich věznicích objevovali ve větší míře i pedagogové, psychologové a později také vězeňští učitelé. Na úseku výchovy pracovalo na konci roku 1965 už 46 psychologů a pedagogů.³⁵

Pracovníky, kteří měli na starost nápravně výchovnou činnost, nelze v našem výkladu opomenout, neboť byli součástí uniformovaného Sboru nápravné výchovy. Je ale zřejmé, že v daných poměrech mělo uplatnění odbornosti při práci s odsouzenými určité meze, neboť do výchovného působení se neustále promítala ideologická hlediska.

OBDOBÍ PRAŽSKÉHO JARA

Po nástupu nového vedení KSČ v lednu 1968 došlo k postupnému zrušení cenzury, takže se mimo jiné začalo psát i o zacházení s politickými vězni poulnorového režimu. Nejen ve vyšetřovacích věznicích Státní bezpečnosti a Obranného zpravodajství docházelo k fyzickému a psychickému týrání. Ve sdělovacích prostředcích přišel v této době na přetřes např. režim v korekci věznice na Borech, podmínky na Mírově, Pankráci, v Leopoldově a dalších místech určených k výkonu trestu odnětí svobody. V některých případech dokonce orgány činné v trestním řízení zahájily šetření vůči konkrétním osobám.³⁶ Není účelem této studie citovat z rozličných vzpomínek mužů a žen, kteří přežili léta komunistického kriminálu. Mnozí z nich uvádějí, že dozorcí ze staré, předválečné školy se k politickým chovali o poznání slušněji než mladí, stranou prověřeni příslušníci, od nichž se rozhodně neočekávalo mírné zacházení s „nepřáteli režimu“. Faktem však zůstává, že vzrůst násilí souvisel spíše než s příchodem těchto nových kádrů k SVS s nastolením systémů zbaveného kontrolních mechanismů, fungujících v demokratických zemích. To ale nijak nesnímá vinu z vykonavatelů tehdejší moci. I v době vypjatého boje proti „třídílnému nepříteli“ se našli dozorcí

s lidským přístupem. Představovali však menšinu, už z toho důvodu, že svým postojem nekonvenovali dobovému pojetí zacházení s protistátními vězni. V této souvislosti nelze nezpomenout dvou popravených strážmistrů SVS Jana Horáčka a Čenka Petelíka (prvně jmenovaný sloužil v Praze na Pankráci, druhý v Plzni na Borech), kteří sice porušili tehdy platné služební předpisy, avšak obžaloba zkonstruovala z jejich případů politické procesy s fatálními důsledky.³⁷ Na opačném pólu mezi vězeňskými dozorcí skončili frustrovaní jedinci se sklony k násilí, mnohdy poznamenaní prožitkem války, kteří dostali možnost zakusit pocit nadřazenosti a opojné moci nad jiným člověkem, nadto v oficiální propagandě vykreslovaným jako nepřítel dělnické třídy, agent západních imperialistických mocností, kulak, terorista apod.³⁸ Drtivá většina tehdejších dozorců by dnes, s odstupem několika desetiletí, pravděpodobně pronesla větu: *Plnili jsme pouze rozkazy*.³⁹ Situace v našich věznicích a pracovních táborech zapadala do celkového kontextu 50. let. Kdokoli mohl být stíhán, odsouzen či zbaven majetku na základě vykonstruovaných obvinění, komunistické prominenty nevyjímaje. Lze si za této situace představit dodržování zákonnosti v objektech podléhajících striktnímu utajování? Trestní zákon z roku

z 30. 6. 1965. BAJCURA, Lubomír: Nástin periodizace dějin vězeňství v českých zemích v letech 1945–1969. *České vězeňství*, 1999, roč. 6, č. 2–3, s. 53.

34 Kabinet dokumentace a historie VS ČR (dále jen KDH), Přehled o počtech příslušníků SNV, útvarů Sboru a počtech vězňů k 1. 11. 1966.

35 ŠÍPAL, Jiří: *Od včerejška k dnešku 1948–1965. Historie československého vězeňství*, s. 21.

36 Jako příklad můžeme uvést NVÚ Valdice. Během roku 1968 prověřovala Vojenská prokuratura v Hradci Králové podněty na nezákonné jednání některých příslušníků této věznice a zahájila vyšetřování proti čtyřem z nich. V důsledku pozdějších politických událostí lze předpokládat, že tato šetření vyzněla do ztracena, ostatně stejně jako po listopadu 1989.

37 V roce 1950 uložily soudy 65 příslušníkům SVS dlouholeté tresty vězení za nedodržování předpisů včetně shovívavosti a mírného zacházení s vězni. KAPLAN, Karel – PALEČEK, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Barrister & Principal, Brno 2001, s. 101. K případu Č. Petelíka nejnověji HLADÍK, Ondřej: Čeněk Petelík – dozorce vězňů a jeho cesta na popraviště. *Historická penologie*, 2011, roč. 9, č. 2.

38 Okolnost, kdy vykonavatel státní moci přestává vnímat vězně jako lidského tvora a chová se k němu s nepřiměřeným násilím, označuje psychologie jako dehumanizaci jedince v myslí pachatele. BUŠKOVÁ, Kristýna: Ženy v komunistických vězeních: psychologické dopady politického věznění a způsoby jejich zvládnání. In: BOUŠKA, Tomáš – LOUČ, Michal – PINEROVÁ, Klára (eds.): *Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy*. Česká asociace orální historie – Političtí vězni.cz, Praha 2009, s. 51.

39 *Když nám řeknou, abychom byli hodní, budeme hodní. Když nám řeknou, abychom stříleli, budeme střílet*, zaznamenal výrok jednoho z příslušníků M. Čapek. ČAPEK, Miloslav: *O mužích, na které se zapomnělo*. Pragma, Praha 2000, s. 181.

1950 v paragrafu 17 sice nařizoval, že výkonem trestu nesmí být ponížena lidská důstojnost, avšak kontrast se skutečností přímo bil do očí.

Pražské jaro představuje z časového hlediska drobnou epizodu v dějinách českého či československého vězeňství, avšak dostatečně dlouhou na to, aby si už tehdy veřejnost uvědomila, jakým způsobem byly zneužívány bezpečnostní složky státním systémem nekontrolovatelné moci.

V roce 1969 nastolilo Husákovo vedení novou normalizační linii v řízení strany a státu. Kritické novinové články o poměrech v 50. letech začaly být posuzovány jako projevy pravicových, antisocialistických sil, které zneužily „nedostatky“ z dob budování socialismu k útokům na podstatu systému samého. Očerňování Sboru nápravné výchovy prý vedlo k tomu, že nemohl plnit své právními předpisy stanovené úkoly. Je fakt, že s uvolněním společenské atmosféry se snížila celková morálka i pracovní disciplína odsouzených, což však pramenilo také z neutěšených materiálních poměrů v našich vězeňských zařízeních před amnestií vyhlášenou v době Pražského jara. V několika NVÚ došlo k nepokojům, v Minkovicích dokonce k hromadné vzpouře, kterou musely likvidovat posily z řad SNB a Lidových milicí.

DELIMITACE ČS. VĚZEŇSTVÍ

V roce 1968, před svým převedením z pravomoci ministerstva vnitra, vykazoval Sbor nápravné výchovy 4761 funkčních míst, takže na jednoho příslušníka připadali v průměru tři odsouzení.⁴⁰ V porovnání s minulostí šlo o poměrně příznivé číslo, ovlivněné ovšem květnovou amnestií (Rozhodnutí prezidenta republiky ze dne 9. května 1968 o amnestii č. 55/1968 Sb.).

Standartu SNV přebírá náčelník Útvaru SNV Valdice plk. Robert Komárek

Foto: archiv Věznice Valdice

Dne 1. ledna 1969 vstoupila v platnost delimitace vězeňství, tedy jeho převedení z resortu ministerstva vnitra do resortu spravedlnosti. Namísto jednoho ústředního orgánu vznikly v souvislosti s novým federálním uspořádáním státu orgány dva, a to Správa Sboru nápravné výchovy ČSR a SSR.

Tomuto kroku předcházelo několik měsíců přípravných prací, které vyvrcholily v prosinci 1968 přijetím zákona č. 173/1968 Sb., a rozkazy obou zainteresovaných ministrů stanovující účinnost delimitace k 1. 1. 1969.⁴¹ Provedení zásah do organizace vězeňství se opíral o logický argument, že ústavní zodpovědnost za výkon trestu nese ministr spravedlnosti, navíc se poukazovalo na zahraniční zkušenosti. Ostatně v českých zemích tento model fungoval od roku 1865 až do 50. let 20. století.

Od jara 1968 probíhala jednání mezi zástupci obou zainteresovaných ministerstev. V srpnu schválilo kolegium ministra vnitra ustavení meziresortní delimitační komise a časový harmonogram vyčlenění čs. vězeňství.⁴² Pracovní skupiny složené ze zaměstnanců správy i útvarů SNV, ministerstva spravedlnosti, vnitra a Hlavní správy SNB připravily návrh delimitační dohody, dohody o součinnosti s MV, návrh delimitace majetku, návrh rozkazu MV ke zrušení agenturně operativní práce prováděné příslušníky SNV mezi odsouzenými, návrh delimitace a systemizace funkčních míst, mzdových fondů a kádrového převodu příslušníků SNV a v neposlední řadě návrh nové struktury SNV.⁴³

V řadách příslušníků vyvolávala připravovaná změna určitý neklid a obavy z možného zhoršení jejich materiálního postavení v porovnání s ostatními

40 KÝR, Aleš: Od žaláříků k ozbrojeným sborům ve vězeňství. *Historická penologie*, 2010, roč. 8, č. 3, s. 53.

41 Zákon č. 173/1968 Sb., jímž se mění a doplňuje zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody. *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, ročník 1968, částka 47 z 27. 12. 1968; Rozkaz ministra spravedlnosti (dále jen RMS) č. 1/1968.

42 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra 1966–1975, III. díl (dále jen A 2/3), inv. j. 145, Usnesení schůze kolegia MV ze dne 5. 8. 1968 k zabezpečení převodu čs. vězeňství z MV do ministerstva spravedlnosti.

43 Tamtéž, Zpráva k usnesení schůze kolegia MV ze dne 5. 8. 1968.

Velitelé Sboru vězeňské stráže, náčelníci Správy nápravných zařízení a Sboru nápravné výchovy v letech 1948–1989

Milan KLOSS 25. 2. 1948 – 31. 1. 1951

velitel Sboru vězeňské stráže
ministerstva spravedlnosti

Karel ZAORAL 1. 2. 1951 – 17. 6. 1951

velitel Sboru vězeňské stráže
ministerstva spravedlnosti

Oldřich MEJDR 18. 6. 1951 – 9. 8. 1952

velitel Sboru vězeňské stráže
ministerstva spravedlnosti

Oldřich MEJDR 9. 8. 1952 – 1. 1. 1953

náčelník Správy nápravných zařízení
ministerstva národní bezpečnosti

Oldřich MEJDR 1. 1. 1953 – 31. 7. 1965

náčelník Správy nápravných zařízení MV

Oldřich MEJDR 1. 8. 1965 – 31. 12. 1968

náčelník Sboru nápravné výchovy MV

Jaroslav PLACR 1. 1. 1969 – 31. 7. 1969

náčelník Správy Sboru nápravné výchovy ČSR

Václav KLOUBEC 31. 7. 1969 – 31. 10. 1973

náčelník Správy Sboru nápravné výchovy ČSR

Oldřich PROCHÁZKA 31. 10. 1973 – 1. 8. 1983

náčelník Správy Sboru nápravné výchovy ČSR

Jaroslav KONEČNÝ 1. 8. 1983 – 31. 12. 1989

náčelník Správy Sboru nápravné výchovy ČSR

Oldřich Mejdr a Václav Kloubec
Foto: Kabinet dokumentace a historie VS ČR

ozbrojenými složkami. V tisku se v této souvislosti objevila informace o částečném zcivilnění Sboru nápravné výchovy, neboť se předpokládalo, že delimitace bude představovat pouze první krok k hlubší reformě vězeňství. Podobné náměty zapadaly do kontextu tzv. obrodného procesu, a přestože nakonec zůstaly ve formě úvah, vedly k narůstající nespokojenosti ve sboru i k odchodům některých jeho členů do řad SNB. V říjnu 1968 rokovalo kolegium ministra vnitřní o otázkách hmotného zabezpečení příslušníků SNV. Z jednání vyplynuly záruky, že právně, materiálně a finančně se postavení sboru nezmění.⁴⁴

Na dalším listopadovém jednání schválilo kolegium návrh organizace Správy Sboru nápravné výchovy. Vedení Správy SNV byly podřízeny tyto odbory: vnitřní, inspekce náčelníka SNV, kádrový a organizační, nápravně výchovné činnosti, ochrany, zdravotní, týlový, finanční, samostatně oddělení výkonu vazby a samostatně oddělení pracovního provozu. V rámci správy působil i útvarový výbor KSČ, což odpovídalo dobové praxi dvojí

podřízenosti státním i stranickým orgánům. Celkový počet funkčních míst ve Správě SNV byl stanoven na 157. Pro východní část republiky kolegium navrhlo 97 míst.⁴⁵ Prosincová delimitační dohoda, která podrobně řešila majetkové a další otázky spojené s vyčleněním vězeňství, opětovně potvrdila, že příslušníkům SNV se zachovává dosažená hodnost, nárok na výsluhu let, na sociální zabezpečení a ostatní práva vyplývající ze služebního poměru, nabytá ke dni převodu.⁴⁶ S konečnou platností uzavřel tuto problematiku zákon č. 100/1970 Sb., jenž upravoval služební poměr příslušníků Sboru národní bezpečnosti, avšak vztahoval se i na příslušníky Sboru nápravné výchovy.⁴⁷

Dodejme ještě, že s delimitací skončila také činnost dlouholetého náčelníka SNV plk. O. Mejdra.

SNV V OBDOBÍ NORMALIZACE

Po skončení převodu vězeňství řídila Správa Sboru nápravné výchovy ČSR 27 útvarů a tři účelová zařízení. Pro

zajímavost uvedme, že 1. 1. 1989 bylo v českých zemích 37 útvarů SNV, z toho 28 NVÚ a 9 věznic. Počet uvězněných osob tehdy překročil 23 tisíc.

Nástup nového vedení KSČ se pochopitelně odrazil i v ozbrojených složkách. Náčelníka správy SNV plk. Placra, který pobyl ve funkci pouze několik měsíců, vystřídal v srpnu 1969 plk. JUDr. Václav Kloubec,⁴⁸ dosud působící v aparátu ÚV KSČ.

44 BAJCURA, Lubomír: *Nástin periodizace dějin vězeňství v českých zemích v letech 1945–1969*, s. 50–51.

45 ABS, f. A 2/3, inv.j. 161, 6. schůze kolegia MV ze dne 19. 11. 1968, příloha Organizační schéma a systemizace správy SNV ČSR.

46 Tamtéž, inv. j. 2341. Dohoda mezi ministerstvy vnitřní a spravedlnosti o delimitaci vězeňství ze dne 27. 12. 1968.

47 Zákon č. 100/1970 Sb., o služebním poměru příslušníků Sboru národní bezpečnosti. *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, ročník 1970, částka 32 z 23. 11. 1970.

48 Plk. JUDr. Václav Kloubec (nar. 1925) nastoupil do funkce náčelníka správy SNV z aparátu ÚV KSČ. Na rozdíl od svého předchůdce, který byl zastáncem reformního proudu, přišel tento zkušený stranický funkcionář normalizovat poměry ve vězeňství. Ostatně byl

Nové vedení rozhodlo o provedení služebně-politického hodnocení příslušníků a občanských zaměstnanců Sboru nápravné výchovy. Byla zřízena ústřední komise v Praze, která koordinovala činnost komisí pro služebně-politické hodnocení pracovníků v jednotlivých útvech. Vlastní prověrky proběhly v letech 1969 a 1970. Na jejich základě museli z některých NVÚ a věznic odejít tzv. pravcově zaměřeni příslušníci, část byla přeřazena na jiné funkce. Podle nejnovějších výzkumů bylo ze služebního poměru uvolněno 4,5 % příslušníků, 2,7 % pak odvoláno z funkcí, které dosud zastávali.⁴⁹ Oproti poučným čistkám postihlo politické hodnocení relativně nízký počet osob. Větší pohyb uvnitř personálu věznic přinášela spíše přirozená generační obměna. Správa SNV kladla důraz na získávání nových, mladých adeptů služby ve sboru. Po celá 70. a 80. léta trval nedostatek personálu určeného pro přímý styk s odsouzenými. Podobně jako v předchozích dekádách však náborové akce přinášely částečný úspěch. Práce v represivních složkách nabízela některé výhody, především možnost získání služebního bytu. Bytová výstavba určená pro potřeby vězeňské správy započala už v 50. letech minulého století a vyvrcholila právě v období normalizace.

V části o delimitaci vězeňství jsme ve stručnosti popsali organizační strukturu správy SNV. Členění jednotlivých útvarů částečně kopírovalo strukturu svého řídicího orgánu. V čele útvaru stál náčelník a jeho tři zástupci. K užšímu vedení patřil také předseda stranického výboru a vedoucí kádrové skupiny. Útvar se členil na jednotlivá oddělení, z nichž

největší bylo zpravidla oddělení nápravně výchovné činnosti, tvořené referenty režimu a vychovateli. Referenti režimu, ve vězeňském žargonu „režimáci“, sloužili na jednotlivých oddílech a také na pracovištích věznic. Vychovatel měl na starost svůj kolektiv odsouzených, nad nimiž vykonával kázeňskou pravomoc. Nebylo výjimkou, že na jednoho vychovatele připadala zhruba stovka odsouzených. Snahy o snížení tohoto počtu narážely na dvě skutečnosti, totiž na nedostatek personálu s potřebnou kvalifikací a současně na zvyšující se počet odsouzených. Strážní služba měla za úkol vnější střežení objektu a provádění eskort odsouzených. Působila v rámci oddělení ochrany a obrany.

S narůstajícím počtem odsouzených v 70. a 80. letech se zvyšoval stav příslušníků SNV ČSR. K prudkému nárůstu došlo zejména v první polovině 70. let, a to ze 3669 v roce 1971 na 5831 příslušníků a občanských zaměstnanců v roce 1975, což se blížilo plánovanému číslu.⁵⁰ Tento trend, přes nemalou fluktuaci uvnitř sboru, pokračoval až do listopadové revoluce. Necelý rok před koncem komunistické éry sloužilo v SNV ČSR 7126 příslušníků a 209 občanských zaměstnanců. Početní poměr mezi personálem a vězni byl v té době přibližně 1:4.⁵¹

Vyčleněním z resortu vnitra vznikla potřeba vybudovat vlastní systém odborného vzdělávání vězeňského personálu. Stalo se tak Rozkazem ministra vnitra č. 2/1970 o výchovném a vzdělávacím systému v SNV ČSR. Pro každou funkci byly stanoveny kvalifikační požadavky z hlediska všeobecného i odborného vzdělání. V rámci odborné přípravy příslušníků SNV (nástupní kurzy, odborné nadstavbové studium

a střední odborná škola s maturitou) probíhalo i politické školení, od roku 1973 centrálně řízené odborem pro politickovýchovnou práci správy SNV.⁵² Vysokoškolské vzdělání právnického zaměření zabezpečovala v 70. a 80. letech Vysoká škola SNB. Jednalo se o osmnáctiměsíční dálkové studium pro absolventy středních a vysokých škol. Mezi učební předměty patřily nápravná výchova s metodikou, socialistické právo, bojová a tělesná příprava, psychologie, pedagogika a marxismus-leninismus. Postupně narůstal počet příslušníků se středoškolským a vysokoškolským vzděláním, nicméně největší část ve Sboru nápravné výchovy nadále tvořili muži a ženy se základním vzděláním. Obnovení politickovýchovného aparátu v roce 1973 svědčí o určité ideologizaci v oblasti působení na odsouzené i zaměstnance, která v 60. letech poněkud ustupovala do pozadí.⁵³ Pravda však je, že zvláště v 80. letech měla různá povinná politická školení stále formálnější průběh. Organizovanost příslušníků SNV v KSČ a SSM však zůstávala až do listopadu 1989 poměrně vysoká.

Fyzické násilí vůči obviněným a odsouzeným ze strany dozorcího personálu mělo spíše skrytou formu a používalo se mnohem méně než kupříkladu v 50. letech. Komunistický režim procházel určitým vývojem, stejně jako mezinárodněpolitická situace. Zahraniční sdělovací prostředky sledovaly situaci politických vězňů v tehdejší Československu, a úřední místa proto postupovala ve vztahu k vězněným disidentům opatrněji. To však neznamená, že jim výkon trestu ulehčovala, jak se někdy s oblibou traduje, spíše naopak. Vedení útvarů SNV zařazovalo „prvohlavové vězně“ často

jedním z prvních, kteří úzce spolupracovali s okupačními jednotkami umístěnými v srpnu 1968 přímo v budově ÚV KSČ. Srov. KAFKOVÁ, Alena: Cesta ke vzniku generálního ředitelství VS ČR 1965–1969. *Historická penologie*, 2011, roč. 9, č. 1, s. 55.

49 Tamtéž, s. 56.

50 *KDH, Ročenka Sboru nápravné výchovy ČSR za rok 1978*. Ministerstvo spravedlnosti ČSR – Správa SNV, Praha 1979. Uváděné údaje pro provedení delimitace vězeňství jsou vždy jen za ČSR.

51 *KDH, Ročenka Sboru nápravné výchovy ČSR za rok 1988*. Ministerstvo spravedlnosti ČSR – Správa SNV, Praha 1989.

52 KÝR, Aleš – KAFKOVÁ, Alena: *Proměny odborné přípravy vězeňského personálu*, s. 14–17.

53 Politickovýchovný aparát SNV ČSR byl obnoven RMS č. 22/1973.

na nejhorší práce, umísťovalo je k problémovým kriminálním pachatelům a šikanovalo kázeňskými tresty. Nejtvrďšího zacházení se však dostávalo kriminálním delikventům označovaným jako nepřizpůsobiví a soustředěným na speciálních odděleních. Šlo např. o agresivní jedince vykazující poruchy chování psychopatologického charakteru, útěkáře, sebepoškozovatele, toxikomany apod. Poměry panující v objektu někdejší samovazby ve Valdicích, kde se prováděl soudem nařízený režim zostřené izolace, se staly ve své době terčem kritiky Charty 77. Polistopadová šetření některých neobjasněných úmrtí nejen na tomto oddělení přirozeně vyzněla do ztracena.

ZÁVĚR

Sbor vězeňské stráže byl legislativně ustaven už před první světovou válkou jako ozbrojená složka určená ke střežení trestnic a soudních věznic a pověřená dozorem nad uvězněnými osobami.

V meziválečném Československu patřil k respektované součásti státní správy. Přestože po ztrátě naší samostatnosti v roce 1939 museli vězeňští dozorcí složit slib vůdci třetí říše, zapojili se později někteří z nich do odbojové činnosti a osvědčili tak své pravé vlastenecké cítění.

Po skončení války se hledala nová podoba sboru, avšak teprve únor 1948 otevřel cestu k přeměně SVS ve vojensky organizovanou složku, skládající se ze strážmistrů a důstojníků.

V souvislosti se sjednocením československého vězeňství v rámci ministerstva národní bezpečnosti byli příslušníci dosavadního Sboru vězeňské stráže převedeni do Sboru národní bezpečnosti. O této možnosti se přitom uvažovalo už v roce 1945.

Reformní politika 60. let přinesla některé významné změny i do oblasti vězeňství. Vznikl samostatný Sbor

nápravné výchovy jako následovník někdejšího Sboru vězeňské stráže, byť nadále zůstal v pravomoci ministerstva vnitra. Shodou okolností jeho převedení pod působnost ministerstva spravedlnosti představovalo poslední z reformních kroků prováděných v atmosféře Pražského jara. Pak už nastalo bezčasí 70. let, v němž se režim k žádným větším zásahům do struktury Sboru nápravné výchovy, dané v letech 1969–1970, neodhodlal. Lze říci, že normalizace představuje v poválečných dějinách našeho vězeňství období největší stability. Byla to však stabilita zdánlivá, neboť většina palčivých problémů se řešila polovičatě nebo vůbec. Pakliže se o některých negativních jevech v systému našeho vězeňství psalo, čtenáři těchto skupiny odborníků a stranických funkcionářů.

Rok 1989 nepochybně patří k nejvýznamnějším milníkům našich i evropských novodobých dějin. Týdny a měsíce, jež následovaly po přelomových událostech v ulicích našich měst, byly v tehdejší Sboru nápravné výchovy vyplněny snahou o zklidnění napjaté

situace ve věznicích, prací na novelizaci některých předpisů, prověrkami v řadách příslušníků a personálními změnami. Prověrky odborné a morální způsobilosti příslušníků Sboru nápravné výchovy proběhly v letech 1990–1991. Občanské komise při nich hodnotily přibližně 5550 příslušníků, z nichž 400 shledaly nezpůsobilými pro další výkon služby. Dalších tisíc osob odmítlo složit novou služební přísahu, případně odešlo na vlastní žádost.⁵⁴

Málokterý segment státní správy si s sebou do nových poměrů po roce 1989 nesl stigma uplynulých desetiletí tak jako vězeňství. I proto byla v poměrně krátké době zpracována jeho nová koncepce, přirozeně v souladu s evropskými standardy. Součástí prováděných změn se stala i transformace Sboru nápravné výchovy ve Vězeňskou službu ČR, která vznikla ke dni 1. 1. 1993.⁵⁵ Hledání nové, modernější podoby našeho vězeňství tím však zdaleka neskončilo, dovolím si tvrdit, že spíše naopak. V procesu tohoto hledání měli a mají zásadní důležitost příslušníci a občanští zaměstnanci vězeňské služby. pd

Defilé příslušníků Útvaru SNV Valdice, 80. léta

Foto: archiv Věznice Valdice

54 KÝR, Aleš: Památník Pankrác. Průvodce expozicí. Příloha časopisu *České vězeňství*, 1999, roč. 6, č. 4, s. 67.

55 Zákon České národní rady č. 555/1992 Sb. o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky. *Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky*, ročník 1992, částka 555 z 10. 12. 1992.